

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Запобіжні заходи є різновидом заходів кримінально-процесуального примусу, які тимчасово обмежують права особи, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим і підсудним своїх процесуальних обов'язків.

Стаття 149 КПК України передбачає шість запобіжних заходів, а саме: підписка про невиїзд; особиста порука; порука громадської організації або трудового колективу; застава; взяття під варту; спостереження командування військової частини. Тимчасовим запобіжним заходом з 2001 р. є затримання підозрюваного.

З першого погляду проблема застосування в кримінальному судочинстві запобіжних заходів може здатися другорядною, навіть дещо відірваною від судово-правової реформи, проте така думка, на погляд автора, є помилковою, оскільки за своєю правовою природою запобіжні заходи є такими примусовими заходами, які застосовуються до особи ще до того, коли особа визнана підозрюваною, тобто коли вона, відповідно до принципу презумпції невинності, вважається невинною. Щонайменша помилка при обранні запобіжного заходу може спричинити істотні порушення конституційних прав і свобод людини.

Вивчаючи практику, можна дійти висновку, що з шести видів запобіжних заходів здебільше використовуються тільки два: взяття під варту і підписка про невиїзд, тим самим перетворюючи запобіжні заходи на своєрідний «обвинувальний вирок».

У даній статті автор робить спробу висвітлити деякі питання, пов'язані із застосуванням такого запобіжного заходу, як застава.

Норму про заставу в КПК України було введено Законом України від 20 листопада 1996 р., який доповнив його ст. 154-1 КПК «Застава». Указана стаття КПК України визначила заставу як внесення на депозит органу досудового розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними або юридичними особами грошей або передачі їм інших матеріальних цінностей.

Відповідно до ч. 1 ст. 154-1 КПК України метою застави визнаються забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з постійного місця проживання або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого або суду, явки за викликом до органу розслідування і до суду особи, відносно якої застосовано запобіжний захід.

У законі достатньо точно визначено мінімальний розмір застави, наприклад: «Він не може бути менше: відносно особи, обвинуваченої в здійсненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, — однієї тисячі не оподатковуваних податком мінімумів доходів громадян; відносно особи, обвинуваченої в скоєнні іншого тяжкого злочину, або раніше судимої особи — п'ятисот не оподаткову-

ваних податком мінімумів доходів громадян; відносно інших осіб — п'ятдесяти не оподатковуваних податком мінімумів доходів громадян» [1].

Проте слід звернути увагу на останнє речення ч. 2 ст. 154-1 КПК України: «у всіх випадках розмір застави не може бути менше розміру цивільного позову, обґрунтованого достатніми доказами». На думку автора, таке формулювання не досить точно визначає, яким же насправді повинен бути розмір застави. Якщо припустити, що злочин був здійснений групою осіб, то виходячи з якої норми визначати суму застави для кожного зі співучасників? Чи стягати рівну суму з кожного з них, ділити її в рівних частках або визначати її для кожного пропорційно ним скоєному?

Уважаємо, що вказану пропозицію необхідно змінити на приблизно таке: у всіх випадках розмір застави не може бути менше розміру цивільного позову, обґрунтованого достатніми доказами, а в разі скоєння злочину групою осіб — пропорційно провини кожного зі співучасників.

У проекті КПК України мінімальний розмір застави значно зменшено, проте ефективність такої зміни можна буде прослідкувати тільки після вступу його до законної сили та випробування практикою.

Чимало питань постає й у зв'язку з переказом суми застави на депозит та її повернення. Наприклад, якщо запобіжний захід у вигляді застави був вибраний органом досудового розслідування, то тоді, керуючись чинним КПК України, сума застави переводиться на його депозит. Проте суд скасовує вказаний запобіжний захід, а звідси і виникає проблема повернення суми застави, оскільки з КПК України не визначено, який же з вищевказаних органів повинен її повернути.

При внесенні застави підозрюваному, обвинуваченому, підсудному роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставникові — в скоєнні якого злочину підозрюється або обвинувачується особа, до якої застосовується запобіжний захід, і що у разі невиконання ним своїх обов'язків застава буде обернена в дохід держави. Таким чином, можна сказати, що за своїм змістом застава є менш суворим заходом ніж взяття під варту, проте суворішим, ніж усі інші запобіжні заходи, оскільки невиконання підозрюваним, обвинуваченим, підсудним зобов'язань, які покладені на нього у зв'язку з невиконанням застави, може спричинити не тільки зміну запобіжного заходу на взяття під варту, але й до майнових позбавлень для нього самого або інших осіб. Таким чином законодавець установив умови так, що б ухилення від дотримання зобов'язань, узятих на себе у зв'язку із застосуванням застави, було до нього економічно не вигідним.

Питання про звернення застави в дохід держави вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи або в іншому судовому засіданні. У судовому засіданні викликається заставник для давання пояснень. Нез'явлення без поважних причин заставника в судовому засіданні не перешкоджає розгляду питання про звернення застави в дохід держави.

Так само ст. 154-1 КПК України передбачено, що заставник може в будь-який момент, до виникнення підстав для звернення застави в дохід держави

відмовитися від прийнятих на себе зобов'язань. У даному випадку заставник забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в орган розслідування або суд для зміни йому запобіжного заходу, тільки після того, як його буде обрано, застава повертається.

Питання про повернення застави заставникові вирішується судом при розгляді справи. Застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, може бути звернена судом при виконанні вироку. Знову постає запитання: який же орган повинен повертати заставу в разі припинення справи? Прокурор або суд (суддя)? У чинному КПК не дається на нього відповіді, проте, на нашу думку, застава в цій ситуації повинна повертатися тим органом, який обирав указаний запобіжний захід.

Відповідно до статистичних даних Міністерства юстиції України в 1997 р. застава була застосована до 110 осіб. Проте ці дані не змінилися і в подальші роки, так, наприклад, у кримінальних справах, які перебували в 2000 р. в провадженні судів Одеської області (місцевих та апеляційному), заставу застосували відносно 18 154 осіб. У той же час судами змінений запобіжний захід з узяття під варту на заставу тільки 12 особам [2, 116].

Як видно з наведених вище даних, застава на практиці застосовується вкрай рідко, і причиною тому є недосконалість законодавства. За своєю суттю застосування застави мало би бути одним із підтверджень тому, що Україна є демократичною державою, оскільки через заставу виявляється гуманність суду і потенційно цей захід міг би застосовуватися щодо більшої кількості осіб. Але склалося так, що практики ставляться до цієї норми вельми обережно і стримано, оскільки ст. 154-1 КПК України є достатньо складною, а процедура її застосування спеціальними нормами не регламентована. Окрім цього, ігнорування цієї норми сприяє незнанню про неї підозрюваних, обвинувачених і підсудних, до того ж у багатьох із них відсутні необхідні кошти, які вони б могли внести як заставу.

Законодавець також не передбачив конкретних випадків, коли заставу застосовувати було б неможливо. Виходячи зі змісту ст. 154-1 КПК України, даний запобіжний захід можна застосувати щодо будь-якої особи. Але чи це є доцільним? На думку автора, ні. Наприклад, хіба можна застосувати заставу до осіб, що скоїли злочини, передбачені ст. 112 «Посягнення на життя державного або громадського діяча», ст. 113 «Диверсія», ч. 2 ст. 115 «Умисне вбивство» і т. д. КК України? У даному випадку можна звернути увагу на ст. 150 КПК України, проте вказані в ній обставини недостатньо точно визначені і вказані щодо обрання будь-якого із запобіжних заходів, а не конкретно застави.

Питання про застосування або незастосування застави залишається на розсуд органу дізнання, слідчого, прокурора або суду (судді). Проте необхідно звернути увагу на те, що в законі не врегульовано порядок визначення суми застави, тому не виключено те, що, вказуючи яку-небудь суму, посадовець замислюється над тим, як це буде сприйнято тими, що оточують його, чи не піде мова про зловживання?

Якщо брати за приклад законодавство різних розвинених демократичних

країн світу, то можна простежити прояви спеціальних норм, що вказують на саму процедуру застосування застави. Таким чином в США процедура застосування застави здійснюється судом за участю прокурора і адвоката протягом 3–5 днів, принципово розглядаються всі можливості і конституційні гарантії прав людини, відповідно до 8-ї поправки Конституції США (прийнятою в 1791 р.), а в нашій же державі процедура застосування застави не тільки не є конституційною, але й не поставлена на державний рівень [3].

Можливо, що аргументи частішого застосування застави сприяли б «розвантаженню» працівників суду і прокуратури, оскільки саме великий обсяг роботи призводить до тривалого перебування під вартою чималої кількості людей і переповненості слідчих ізоляторів з усіма негативними наслідками. Проте далеко не кожен «злочинець» повинен там знаходитися. На нашу думку, немає сенсу брати під варту осіб, що скоїли злочини у сфері господарської діяльності. До таких осіб, автор вважає, взяття під варту повинне застосовуватися лише у виняткових випадках.

Для обґрунтування своєї думки хотілося б навести приклад зі змісту ст. 137 Кодексу кримінальної процедури Франції, в якому вказано, що обвинувачений повинен залишатися на волі у всіх випадках, окрім тих, коли з причин необхідності проведення розслідування або з погляду безпеки він повинен перебувати під наглядом або у виняткових випадках узятий під варту судом. У Кодексі кримінальної процедури Італії також підкреслюється, що позбавлення волі до суду повинне бути винятком [2, 113].

Окрім КПК України є також Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1999 р. № 6 «Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу», проте і вказаної постанови недостатньо для повноцінного і точного врегулювання питання про заставу, у ній прямо вказано, що органи розслідування і суди використовують норму про заставу неефективно і при цьому припускають чимало помилок.

Напевно, перспективи застосування застави будуть недостатніми, якщо в Україні не буде прийнято якого-небудь спеціального нормативного акта щодо регламентації процедури застосування застави, аналогом якої, як вважає автор, може послужити Закон США 1984 р. «Про реформування застави» або інші подібні нормативні акти, прийняті Великобританією й іншими розвиненими країнами. Обмеженість правової регламентації процедури застосування застави не сприяє відтворенню єдиної практики, роблячи її роздрібною і неповною. Думається, що ознайомлення з досвідом застосування застави в Україні й інших країнах дозволить практикуючим юристам більш глибоко усвідомити суть проблем цього питання, по-новому подивитися на них, навіть у деякій мірі переосмислити власну практику і зробити ще один важливий крок до демократизації кримінального судочинства.

Література

1. КПК України // Відомості Верховної Ради України — 2001. — № 25–26.
2. «Застосування запобіжних заходів у новому кримінальному судочинстві України та законо-

- давстві Європейських країн», проект TACIS «Зміцнення судової системи в Україні» та Українська правнича фундація: Допом. матеріал. — Одеса, 15–16 квіт. 2002.
3. Реформування системи запобіжних заходів у кримінальному судочинстві, проект реформування кримінального права Департаменту Юстиції США сумісно з Програмою Ініціатив у країнах Центральної та Східної Європи Американської Асоціації Працівників у співробітництві з Верховним Судом України. — К., 2000. — С. 70.

УДК 343.131.5

В. Т. Марчук

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття 129 Конституції України як один із принципів правосуддя розглядає забезпечення обвинуваченому права на захист. Цю ж засаду кримінального судочинства закріплено й у широкому колі міжнародно-правових актів, які встановлюють стандарти прав людини, зокрема в ст. 11 Загальної Декларації прав людини 1948 р., ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.

Однією з гарантій прав особи у кримінальному судочинстві в теорії процесу розглядається кримінально-процесуальна форма, яка не лише встановлює зміст права на захист, але й регламентує способи його реалізації та правові наслідки його порушення. Так М. Л. Якуб вважає, що кримінально-процесуальна форма крім іншого містить гарантії прав і законних інтересів громадян (в тому числі і обвинуваченого), які притягаються до справи, або інтереси яких зачіпаються в процесі провадження [1, 12].

Зокрема ст. 370 КПК України як одну з підстав до скасування судового рішення у зв'язку з суттєвим порушенням кримінально-процесуального закону розглядає порушення права обвинуваченого на захист (п. 3 ч. 1 статті). Аналогічне положення міститься й у проекті КПК України, який прийнято до другого читання [2].

Разом із тим чинний КПК України, установлюючи можливість закриття кримінальної справи на стадії попереднього розгляду справи суддею у зв'язку зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності відповідно до ст. ст. 7, 7-1, 7-2, 8, 9, 10, 11-1 КПК України (ст. 248 КПК України), не встановлює процесуальну форму вирішення цього питання у вказаній стадії процесу. Узагальнення судової практики, проведене Верховним Судом України, а також досліджені матеріали місцевої практики вказують на те, що невизначеність процесуальної форми є однією з причин прийняття у цій стадії неоднозначних процесуальних рішень із приводу звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Разом із тим, рішення про закриття справи у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності є важливим для правового статусу особи, яка була обвинуваченою, адже не є реабіліуючим